

УДК 316.614.2-056.6

Боднар А. Я., Макаренко Н. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Статтю присвячено проблемі формування професійної самоідентифікації курсантів вищих військових навчальних закладів. Наголошено на тому, що саме в період навчання у ВВНЗ юнаки проходять етап становлення та укорінення їхньої самосвідомості, як особистісної, так і професійної. Професійну самоідентифікацію курсантів проаналізовано як багатомірний динамічний нелінійний процес, де переживання ідентичності актуалізується одночасно у професійній сфері цивільної спеціальності та у військово-професійній сфері.

Ключові слова: ідентичність, самоідентифікація, професіоналізація, професійна ідентичність військовослужбовців, професійна самоідентифікація курсанта ВВНЗ.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Революція гідності та подальша агресія РФ проти України зумовили її новий вектор розвитку та стратегічний курс на вступ до ЄС та набуття членства в НАТО. З огляду на це, особливу увагу на цьому етапі приділяють створенню і розгортанню угруповань військ (сил) для врегулювання кризової ситуації на сході країни та інших небезпечних напрямках. Перед Збройними силами України (далі – ЗСУ) постали нові важливі питання, а саме – нормативно-правові, організаційні, технічні, морально-психологічні тощо. Було внесено суттєві зміни до Стратегічного оборонного бюлетеня. Згідно з останнім було розроблено Державну програму розвитку ЗСУ на період до 2020 р. У розділі «Професіоналізація» цього документа виділено такі складові: зміна у ментальності (образ мислення); мотивація до військової служби; гарантоване комплектування особовим складом в особливий період; удосконалення принципів комплектування (підходи країн-членів НАТО). Ключовими завданнями підвищення мотивації до служби визначено: передові методики підготовки; база освіти – досвід АТО,

бойових дій, міжнародних операцій; ефективна підготовка наукових, науково-педагогічних кадрів [16, с. 23]. Пріоритет професіоналізації ЗСУ – комплектування військових частин бойового складу [16, с. 23]. Нові погляди на особистість і професіоналізм випускників вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ), їхню мотивацію до військової служби на посадах за обраною військовою спеціальністю потребують узагальнення теоретичних основ розвитку особистості майбутніх військових та формування у них чіткої професійної самоідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми статті. Робіт, у яких започатковано розв’язання проблем аналізу соціально-психологічних чинників формування професійної самоідентифікації курсантів вищих військових навчальних закладів України, наразі вкрай мало. Це переважно монографії, статті, тези конференцій, навчальні посібники, дисертаційні дослідження майбутніх військових психологів і педагогів. Їх можна поділити на дві групи: у першій розглядають загальні психологічні основи формування особистості курсантів у вищому навчальному закладі;

у другій – аналізують проблеми професійного становлення та самоідентифікації майбутніх військових різних військових формувань – ЗСУ, Національної гвардії України, органів внутрішніх справ, Прикордонних військ тощо.

До першої групи ми можемо віднести роботи В. А. Баранніка [1], В. І. Осьодло [12; 13; 14], А. І. Черкашина [19] та ін., до другої групи – В. П. Барковського [2], Г. І. Васильєва [3], Є. Г. Запорожцева [5], М. М. Ісаєнка [7], А. П. Ковальчука [12], М. С. Коваля [8], В. В. Коноплева [9], О. В. Косаревської [10], О. М. Сафіна [17], О. М. Тогочинського [18], М. О. Чміля [20] та ін.

З огляду на зазначене вище, **метою** цієї статті є дослідження особливостей формування професійної самоідентифікації курсантів Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – ВІ КНУ).

Виклад основного матеріалу. З 2014 р. вища військова освіта в Україні перманентно перебуває у стані змін і реформування, задля однієї, але надважливої мети – відсічі агресії РФ на сході України й повернення анексованого Криму. Це не лише змінює підходи до мотивації щодо проходження військової служби в Збройних силах України та інших військових формуваннях, а й вимагає високої вмотивованості від курсантів – майбутніх офіцерів, на плечі яких лягає захист суверенних кордонів нашої держави й відповідальність за життя підлеглих безпосередньо в бойовій обстановці.

За часів незалежності України визначальною ознакою військової підготовки у ВВНЗ стала різноманітність напрямів. Наприклад, ВІ КНУ був першим в Україні військовим навчальним підрозділом вищого навчального закладу, який здійснював підготовку фахівців для всіх військових формувань з таких спеціальностей: міжнародні відносини, міжнародна інформація, переклад, фінанси, психологія, політологія, реклама і зв'язки з громадськістю, геоінформаційні системи і технології та ін.

Однак у 2010–2013 рр. Військовий інститут відчув величезний тиск, передусім з боку керівництва ЗСУ, яке з незрозумілих на той час причин здійснювало політику зі скорочення та розвалу ЗСУ загалом та ВІ КНУ зокрема. Наприклад, в Аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Проблеми і напрями розвитку Збройних сил України в сучасних умовах» від 2013 р. було зроблено таке зауваження: «До зайвих і досить витратних віднесено і цілу низку військових об'єктів небойового

складу, враховуючи вищі й навчальні центри, які потребують обслуговування і охорони. Вони “споживають” до 40 % оборонного бюджету. І безболісне з погляду воєнної необхідності скорочення чисельності цього складу з 110 тис. до 30 тис. осіб дає економію близько 5 млрд грн на рік (близько 30 % оборонного бюджету 2012 р.). Або військові оркестри, які щороку обходяться оборонному відомству (державі) у 120 млн грн. Або військовий інститут при Національному університеті ім. Т. Шевченка, де готують перекладачів та інших фахівців-гуманітаріїв, який поглинає 55–60 млн грн на рік. І це при тому, що на підготовку сухопутних військ у 2011 р. було виділено лише 36 млн грн» [15, с. 67]. Цей висновок взагалі не відповідав дійсності, і не лише тому, що автори «забули» згадати такий напрям підготовки в ВІ КНУ, як «геоінформаційні системи і технології», а й тому, що привели недостовірну цифру щодо підготовки сухопутних військ у 2011 р.

З початком АТО на сході України ситуація змінилася, велика кількість викладачів ВІ КНУ направлені на Донбас за такими напрямками: морально-психологічне забезпечення, СІМІК, виховна робота та ін. Це офіцери вищого командного складу, начальники кафедр, які мали наукові ступені та звання. Досвід учасників бойових дій в АТО, а тепер і в ООС, вони нині передають курсантам ВІ КНУ та слухачам курсів підвищення кваліфікації для офіцерів резерву, яких призвали на військову службу. Тим самим виконується одне з ключових завдань Державної програми розвитку ЗСУ на період до 2020 р., а саме її розділу «Професіоналізація» – підвищення мотивації до військової служби через використання передового досвіду участі в АТО та ООС викладачів ВВНЗ. Дуже важливим це є для підготовки курсантів ВІ КНУ з таких спеціальностей, як військові психологи, військові юристи, спеціалісти з геоінформаційних систем і технологій, спеціалісти з реклами та зв'язків з громадськістю тощо. Це впливає з нового виду гібридної збройної агресії, яка точиться на Донбасі, де важливими є всі перелічені військові спеціалісти.

Тому наступним завданням щодо мотивації до служби в ЗСУ та формування професійної самоідентифікації курсантів ВВНЗ є впровадження передових методик підготовки. З цією метою зміст навчальних програм підготовки кадрових офіцерів з 2014 р. було кардинально змінено, зважаючи на бойовий досвід і реалії

АТО та ООС на Донбасі. Вони були спрямовані на формування у курсантів ВВНЗ мотивації до набуття спеціальних знань і навичок за обраною військовою спеціальністю. Наприклад, для вивчення новітніх засобів і прийомів психологічної допомоги за посттравматичних стресових розладів учасникам та ветеранам АТО й ООС військовими психологами; збирання інформації про військові злочини на території конфлікту та роботи з місцевим населенням груп СІМІК військовими юристами; висвітлення боротьби України проти агресії РФ та представників так званих народних республік і протидія інформаційним атакам супротивника в ЗМІ та соціальних мережах, створення нового позитивного образу ЗСУ військовими спеціалістами з реклами та зв'язків з громадськістю, тощо.

Ми погоджуємося з тезою М. О. Гребенюка, що «курсанти, як майбутні офіцери, під час проходження навчання мають не тільки оволодіти необхідними знаннями і навичками своєї майбутньої професії, а й, і це головне, досягти власної особистісної, соціальної та професійної ефективності й успішності. Саме в період навчання у ВНЗ юнаки проходять етап становлення та укорінення їхньої самосвідомості, як особистісної, так і професійної. Результатом цього стає формування власного уявлення про себе, що відображається у «Я-концепції» особистості. При цьому важливим механізмом і результатом формування цілісності особистості курсанта, як майбутнього професіонала, є самоідентифікація та ідентичність» [4, с. 29].

Ідентичність, як ширше і, водночас, базове поняття, є своєрідною психічною серцевиною, яка забезпечує інтеграцію особистості, її здоров'я. Ідентичність курсанта ВВНЗ, її динаміка, залежить від того, як вони ідентифікують себе з іншими курсантами, офіцерами, викладачами, або як вони ототожнюють із собою об'єкти зовнішнього світу. Також курсант повинен для себе визначити військову ідентичність, тобто як особистість усвідомити свою належність до справи захисту свободи та незалежності своєї держави, прийняття соціальних норм, вимог і зразків поведінки, цінностей та образу життя військово-службовців.

Однак у різних ВВНЗ існують особливості професійної ідентифікації курсантів. Зокрема, у ВІ КНУ важливою особливістю є те, що вони в орбіту своєї ідентифікації мають включати ще й довколишнє середовище, коли вони перебувають на заняттях серед цивільних студентів

КНУ імені Тараса Шевченка, при отриманні базових дисциплін з напрямку підготовки на відповідному факультеті, кафедрі. Це стає проблемою, тому що курсант перебуває в суворо регламентованому статутах, наказами, розпорядженнями тощо військовому середовищі і водночас – у демократичному студентському середовищі, де існують діаметрально протилежні відносини по горизонталі (студент–студент) та вертикалі (студент–викладач), а також немає специфічної воєнної виховної ланки (ротні офіцери), яка чітко слідкує за виконанням розпорядку дня курсантом 24 години на день. Додаткове навантаження курсантів ВІ КНУ, яке пов'язано з виконанням обов'язків військової служби (наряди, фізична підготовка, стрільби тощо), які вимагають великого фізичного напруження та часу, іноді призводять до того, що курсанти погано засвоюють матеріал, порівняно з цивільними студентами. Знижується вимогливість викладачів, а тому зрештою знижується рівень підготовки з деяких складних предметів. Дехто вважає, що до курсантів ставляться поблажливіше. Хоча, зважаючи на подальше проходження військової служби в бойовій обстановці, має бути навпаки. Окрім того, на плечі майбутніх офіцерів лягає завдання збереження цілісності нашої держави, яка бере на себе всі матеріальні зобов'язання за підготовку майбутніх офіцерів, вони більше захищені соціально, порівняно з іншими студентами, отримують різні види забезпечення, в тому числі грошове, незалежно від успіхів у навчанні. Більше того, час навчання у ВНЗ частково зараховується до стажу військової служби, тому і вимоги до них має бути вищими. Тож переживання ідентичності курсанта ВІ КНУ актуалізується не тільки в професійній сфері цивільної спеціальності, а й у військово-професійній сфері. Крім того, виникають проблеми у реалізації життєвої та професійної ідеології його як військовослужбовця, як у плані становлення професіоналізму військового спеціаліста, так і щодо реалізації професійної підготовки курсанта найбільш рейтингового ВНЗ України.

Отже, на перший план виходить і набуває особливого значення такий структурний елемент ідентичності особистості, як самоідентифікація. Саме вона є похідною від значущих ідентичностей особистості, а також важливою умовою становлення і збереження ідентичності людини, однак, на відміну від процесу ідентифікації, де людина порівнює себе з іншими,

у процесі самоідентифікації відбувається співвіднесення себе з самим собою. У результаті цього має сформуватися уявлення про себе як самототожну, унікальну особистість, що відображається у формуванні «Образу Я» людини [4, с. 30].

Під професійною самоідентифікацією В. Л. Зликов розуміє багатомірний динамічний нелінійний процес, що зумовлює механізми, умови і результати структурування і переструктурування професійної ідентичності особистості; прагнення суб'єкта оволодіти знаннями, навичками та вміннями самодіагностики, своєрідного «примірювання» до себе професійно значущих особливостей характеру, поведінки, спілкування [6, с. 135].

Для більш повної характеристики чинників професійної самоідентифікації, важливим, на думку Н. І. Кривоконь, є виділення її рівнів (етапів): професійне самовизначення; готовність студента до виконання професійних функцій; відхід від репродуктивного виконання завдання на користь творчого; перехід до потреби у самодіагностиці, самопізнанні тощо [11].

На думку Л. Б. Шнейдер, «результатом професійної ідентифікації, самовизначення, персоналізації та самоорганізації є професійна ідентичність, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійної спільноти, характеризує певний ступінь ототожнення-диференціації себе зі Справою та Іншими і знаходить відображення в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я» [21, с. 114–115].

У процесі професійної самоідентифікації особистості курсанта ВВНЗ відбувається засвоєння функціонально визначених професійних ролей, входження особистості до професійного середовища та динаміка оцінки себе як фахівця для проходження військової служби за контрактом за обраною спеціальністю. Складається професійна «Я-концепція» із трьох основних компонентів: *когнітивного* (уявлення про свої професійні здібності та можливості, самоідентифікація з представниками професійної групи та професійною діяльністю), у цьому випадку з офіцерами кадру за обраною спеціальністю; *емоційно-оціночного* (ставлення до себе як до військово-службовця-професіонала, емоційна ідентифікація з військовим професійним середовищем) та *поведінкового* (прагнення бути зрозумілим, визначення стилю діяльності офіцера, підвищення свого професійного статусу – зростання за посадами,

військовим званням, встановлення професійного контакту з підлеглими та начальством).

Водночас, професійна самоідентифікація курсантів ВВНЗ на етапі оволодіння майбутнім фахом зумовлена низкою чинників, серед яких основними є: образ-типаж професії (професійний образ «Я»), який пов'язаний з прикладами, зокрема, офіцерів-викладачів ВВНЗ, які мають бойовий досвід участі в АТО, нагороди, мотивують до подальшої військової служби; ціннісно-мотиваційні детермінанти майбутнього офіцера – його життєва позиція, ідеали, мотиви вчинків та моральні риси; професійно значущі риси та особистісні якості майбутнього офіцера ЗСУ, які можна поділити на морально-політичні, професійно-бойові, психологічні, фізичні. Серед іншого, до них належать фахова компетентність, чесність, фізична витривалість, високі показники бойової, військово-спеціальної, морально-психологічної та інших видів підготовки, тощо.

Висновки

1. Наразі не проведено ґрунтовного системного аналізу сучасних поглядів на особистість і професіоналізм випускників ВВНЗ, їхню мотивацію до військової служби на посадах за обраною військовою спеціальністю, процесу формування професійної самоідентифікації курсантів ВВНЗ відповідно до нових вимог до ЗСУ.
2. На сучасному етапі професіоналізація курсантів ВВНЗ складається з таких факторів: мотивація до військової служби в умовах держави, яка воює; оволодіння необхідними знаннями і навичками своєї майбутньої професії; формування власної особистісної, соціальної та професійної ефективності й успішності через процеси самоідентифікації та ідентичності.
3. Особливістю переживання ідентичності курсантами Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка є те, що воно актуалізується одночасно у професійній сфері цивільної спеціальності й у військово-професійній сфері.
4. Професійна самоідентифікація курсантів ВВНЗ на етапі оволодіння майбутнім фахом зумовлена низкою чинників, серед яких основними є: образ-типаж професії, ціннісно-мотиваційні детермінанти майбутнього офіцера та особистісні якості майбутнього офіцера.

Подальшими розвідками у цьому напрямі, на нашу думку, мають бути аналіз професійної самоідентифікації майбутніх офіцерів як одного з механізмів і водночас детермінант становлен-

ня професійної самосвідомості особистості; розгляд професійної самоідентифікації як стабілізаційної та перетворювальної функції соціалізації курсанта у професійне військове середовище.

Список джерел

1. Бараннік В. А. Психологічний супровід розвитку професійної суб'єктності військовослужбовців / В. А. Бараннік // Секція 20 «Психологічні та соціально-правові проблеми військово-патріотичного виховання воїнів Збройних сил України»: збірник тез та доповідей П'ятої конференції ХУ ПС ім. І. Кожедуба, 15–16 квітня, 2009. – Харків, 2009. – 258 с.
2. Барковський В. П. Формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. П. Барковський. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
3. Васильєв Г. І. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у ВНЗ МВС: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. І. Васильєв. – Одеса, 1997. – 24 с.
4. Гребенюк М. О. Соціально-психологічні чинники формування професійної самоідентифікації курсантів НГУ / М. О. Гребенюк // Збірник тез доповідей VIII науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України». Секція 4. Актуальні проблеми морально-психологічного та правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України. – 30 березня 2017 р., м. Харків. – Харків, 2017. – 188 с.
5. Запорожцев Є. Г. Психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Є. Г. Запорожцев. – Київ, 2000. – 20 с.
6. Злишков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Л. Злишков // Соціальна психологія. Науковий журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 5. – С. 128–136.
7. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти системи МВС: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. М. Ісаєнко. – Одеса, 2002. – 21 с.
8. Коваль М. С. Формування індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів пожежної охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. С. Коваль. – Київ, 1998. – 20 с.
9. Коноплев В. В. Психологическая адаптация курсантов вузов МВД Украины к деятельности подразделений криминальной милиции: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / В. В. Коноплев. – Киев, 1999. – 16 с.
10. Косаревська О. В. Формування професійної правової свідомості курсантів на початковому етапі навчання у вищих навчальних закладах МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Косаревська. – Одеса, 2003. – 21 с.
11. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи захисту населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / Н. І. Кривоконь. – Київ, 2002. – 20 с.
12. Осєдло В. И. Субъектно-деятельностный подход в изучении мотивационных факторов личности военнослужащего / В. И. Осєдло, А. П. Ковальчук // Психология и право. – 2013. – № 1.
13. Осєдло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія / В. І. Осєдло. – Київ, 2012. – 463 с.
14. Осєдло В. І. Вплив смисложиттєвих феноменів на професійну діяльність офіцера / В. І. Осєдло // Вісник Національної академії оборони України: зб. наук. праць. – 2009. – № 5 (13). – С. 156–163.
15. Проблеми і напрями розвитку Збройних сил України в сучасних умовах. Аналітична доповідь. – Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ, 2013. – 79 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ZSU-73823.pdf>. – Назва з екрана.
16. Програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/oboron_plans/22017-06-16_National-program-2020_uk.pdf. – Назва з екрана.
17. Сафін О. Д. Професійна самосвідомість курсантів Внутрішніх військ України / О. Д. Сафін, О. С. Колесніченко // Вісник Київського національного університету. Військово-спеціальні науки / відп. ред. В. В. Балабін. – 2013. – Вип. 2 (31). – С. 5–9.
18. Тогочинський О. М. Виховання моральних орієнтацій у майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Національна академія Прикордонних військ ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
19. Черкашин А. І. Теоретичні основи формування особистості курсантів у вищому навчальному закладі МВС України / А. І. Черкашин // Питання психології. Вісник Національного університету оборони України. – 2013. – Вип. 5 (36). – С. 319–323.
20. Чміль М. О. Формування психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до застосування табельної вогнепальної зброї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / М. О. Чміль. – Харків, 2007. – 20 с.
21. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учебное пособие / Л. Б. Шнейдер. – Москва: МСПИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с. – (Серия «Библиотека психолога»).

A. Bodnar, N. Makarenko

THE PECULIARITIES OF SHAPING PROFESSIONAL SELF-IDENTIFICATION OF MILITARY STUDENTS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article analyzes new perspectives on the personality and professionalism of graduates of higher military educational institutions (hereinafter - HMEI), their motivation to military service in positions for the chosen military specialty. The bases of personality development of future military personnel and formation of clear professional self-identification are theoretically generalized.

It is noted that future officers, while undergoing training, must acquire the necessary knowledge and skills of their future profession, achieve their own personal, social, and professional efficiency and success. It is during the period of studying at the HMEI that young men are at the stage of shaping and rooting of their self-consciousness, both personal and professional.

It is stressed that the military student must define for himself a military identity, as an awareness of the personality of his affiliation in the matter of protecting the freedom and independence of his state, the adoption of social norms, requirements and patterns of behavior, values and life style of military men.

It has been determined that at the HMEI the experience of identity of military students is actualized simultaneously in the professional field of civilian specialization and the military-professional sphere.

Professional self-identification of military students of HMEI is analyzed as a multidimensional dynamic non-linear process which determines the mechanisms, conditions, and results of structuring and re-structuring of professional identity of a person; the desire of the subject to master the knowledge, skills and self-diagnostic skills.

Keywords: identity, self-identification, professionalization, professional identity of military men, professional identity of the military student.

Матеріал надійшов 19.03.2018